

Геннадій Матішов,

Евген Кричко

Ростов-на-Дону

65-річний ювілей Перемоги у Великій Вітчизняній війні, що минув, потребує глибокого наукового переосмислення її історії. Незважаючи на величезну кількість публікацій на дану тему (нараховує 20 млн. найменувань до середини 80-х рр. минулого століття) в історії війни, як і раніше, є чимало «білих плям», зокрема, стосовно окремих битв, «пропущених» з тих або інших причин радянською історіографією. Серед них і бойові дії на півдні СРСР у 1941—1943 рр., тісно пов'язані з неодноразовими спробами прориву Червоною армією німецького оборонного рубежу на річці Міус.

Перші роботи про події на південному крилі радянсько-німецького фронту, що з'явилися ще в роки війни, мали в основному прикладні завдання — узагальнити досвід ведення бойових дій [1—2]. Згодом до прориву Міус-фронту неодноразово зверталися радянські [3—4], пізніше російські [5—9], українські [10] та інші дослідники [11], а також учасники боїв у своїх спогадах [12—13]. Окремі свідчення наведені в роботах, присвячених історії населених пунктів, доля яких виявилася тісно пов'язаною з подіями на Міус-фронті [14—16]. Проте в цілому дана тема залишалася недостатньо розробленою, як правило, з причин невдалих підсумків ряду бойових операцій, що супроводжувалися великими втратами Червоної армії.

Командуючі в роки війни великими військовими з'єднаннями на півдні країни Р.Я. Малиновський та А.А. Гречко, що стали згодом маршалами, а в 1957—1976 рр. були міністрами оборони СРСР, вважали за краще не згадувати про ці не дуже приємні моменти власних біографій. Саме А.А. Гречко очолював головну редакційну комісію фундаментальної 12-томної «Історії Другої світо-

Міус-фронт і його значення в історії Великої Вітчизняної війни

Стаття присвячена одній із малодосліджених битв Великої Вітчизняної війни, протягом п'ятнадцяти місяців якої Червона армія зазнала великих втрат. Використання розсекречених архівних документів і польових матеріалів дозволяє відтворити історію прориву Міус-фронту, осмислити його роль і місце у військовому протистоянні між СРСР і Німеччиною у 1941—1943 рр.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, військово-оперативне мистецтво, Червона армія, вермахт, Міус-фронт.

вої війни. 1939—1945». Через те, історія кровопролитних боїв на півдні СРСР протягом довгих років практично замовчувалася. До того ж сам прорив Міус-фронту в серпні 1943 р. опинився «в тіні» Курської битви. Тим часом події, що відбувалися протягом двадцяти двох місяців у 1941—1943 рр., за своєю значущістю, затятістю боїв, втратами цілком можуть бути порівняні з найбільшими й вирішальними битвами Великої Вітчизняної війни. Червоноармійці та командири, що віддали свої життя при штурмі Міус-фронту, заслуговують того, щоб їхні імена і подвиги вийшли із забуття.

Перший рік війни став важким випробуванням радянських людей: війська вермахту підійшли до Мурманська, Ленінграда, Москви. Вкрай невдало для Червоної армії склалися і бойові дії на Півдні в жовтні-листопаді 1941 р. Перша танкова армія генерал-полковника Е. фон Клейста стрімко просуvalася рівнинами Приазов'я. Між Маріуполем і Бердянськом вона розгромила 18-у радянську армію. За різними даними, у полон потрапило від 60 до 100 тис. червоноармійців [17, с. 227; 18, с. 210]. Суцільна лінія фронту була розірвана. Зламавши оборону незначної кількості кадрових частин РСЧА та ополченських формувань, супротивник вже 17 жовтня захопив Таганрог.

Осінь бездоріжжя, що ускладнило постачання палива, і запеклий опір радянських військ дещо затримали танки Клейста. Та практично через місяць, 20—21 листопада 1941 р. вермахт захопив Ростов, відтіснивши частини РСЧА на лівий берег Дону в самий критичний момент битви під Москвою. Від подій, що відбувалися на південному крилі радянсько-німецького фронту, в цей си-

Матішов Геннадій Григорович — академік, Голова Південного наукового центру РАН.

Кричко Євген Федорович — доктор історичних наук, завідувач лабораторії історії та етнографії Південного наукового центру РАН.

туації прямо залежав результат війни. Розуміючи це, радянське командування підтягло до Ростова резерви із Закавказзя. Вже через тиждень під їх натиском вермахт залишив донську столицю, загроза його прориву на Кавказ в 1941 р. минула.

Переслідуючи відступаючі частини супротивника, війська Південного фронту 2 грудня 1941 р. вийшли на рубіж річки Міус, де наштотували оборону. Виснажені двотижневим наступом, стрілецькі і кавалерійські дивізії, практично без підтримки артилерії і танків, значна частина яких ще залишалася на лівому березі Дону, 3—5 грудня без успіху атакували ворожі позиції. Підготувавши у зимові морози окопи повного профілю, супротивник вмів застосовувати систему артилерійсько-мінометного і кулеметного вогню для стримування радянського наступу.

У той же час військам Південного фронту доводилося вести інтенсивні бої в умовах суворої економії боєприпасів і палива, маючи за встановленими нормами лише один боєкомплект на 10 днів. З 10 по 15 грудня 56-а і 9-а армії зробили другу спробу ліквідувати таганрозький плацдарм супротивника. Тільки 31-а стрілецька дивізія за ці дні втратила понад 3,3 тис. чол. [19, арк. 174]. 25—29 грудня 1941 р. відбулася чергова спроба пробити німецьку оборону в районі сіл Куйбишеве, Ряджене, Самбек. Ударні угруповання РСЧА форсували Міус і просунулися вперед на 10—15 км, але внаслідок німецьких контратак відійшли на початкові рубежі.

Загальні втрати фронту в ході грудневих боїв склали 60 тис. чол., безповоротні — 17,7 тис. чол. За невдачу операції були зміщені з посад командувач Південним фронтом генерал-полковник Я.Т. Черевиченко (його замінив генерал-лейтенант Р.Я. Малиновський) і командувач 56-ю армією генерал-майор Ф.М. Ремезов (його місце зайняв генерал-майор В.В. Циганов), а також командири ряду дивізій і бригад.

Частини вермахту міцно закріпилися на захоплених рубежах, створивши глибоко ешелоновану смугу стратегічної оборони від Таганрозької затоки і річки Самбек на правому березі Міуса до міста Красний Луч на Луганщині. Лінія фронту проходила по трьох районах Ростовської області РРФСР — Неклинівському, Матвеево-Курганському, Куйбишевському, а також Сталінській (Донецькій) і Ворошиловградській (Луганській) областях УРСР.

Супротивник вдало використовував природні особливості місцевості. Як і інші річки, що впадають в Азовське море, Міус має високий правий і низький лівий береги. Звивиста, місцями заболочена долина річки ускладнювала дії радянських військ, що штурмували Міус-фронт. Усі вогняні точки частинами вермахту були тісно «прив'язані» до неприступних висот, скель і обривів.

На південних відрогах Донецького кряжу зайняли позиції німецькі гірські єгері з дивізії «Едельвейс». Для зміцнення своїх позицій вони використовували будь-який підручний матеріал: шматки рейок, каміння і навіть могильні плити з місцевих кладовищ. До будівництва оборонних споруд широко залучалися й місцеві жителі.

Створюючи рубіж оборони на Міус-фронті, німецьке командування враховувало настрої певної частини донського козацтва та інших соціальних верств, незадоволених радянською владою, а також переваги розвинутої інфраструктури населених пунктів німецьких колоністів, які проживали в Приазов'ї з кінця XVIII ст. Проте розрахунки окупантів на масову підтримку німецького населення регіону так і залишилися лише намірами. За спеціальним Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про переселення німців, що проживають у районах Поволжя» від 28 серпня 1941 р. усі німці, які проживали в Європейській частині СРСР і Закавказзі, були виселені у віддалені райони Сибіру, Казахстану та Середньої Азії. За три тижні до вторгнення загарбників були переселені на схід країни й німці Приазов'я.

Стратегічного значення наприкінці 1941 р. набув Таганрог, у якому були розташовані три аеродроми. Таганрозький аеродромний вузол дозволяв не тільки оперативно підтримувати війська на Міус-фронті, але й завдавати ефективного удару по ключових залізничних вузлах — Ростову-на-Дону, Батайську, Лихій, а також Сталінграду й Астрахані, через які здійснювалося постачання нафти з каспійського регіону та військової техніки союзників по ленд-лізу через «перський коридор». Літаки люфтваффе долітали навіть до Баку, щоправда, без бомбового навантаження, по-перше, через значну відстань, по-друге, бо в розрахунки супротивника не входило знищення нафтопромислів. Німецьке керівництво розраховувало захопити їх неушкодженими і використати бакинську нафту для власної мети.

Радянське командування добре розуміло важливість нейтралізації таганрозького аероузла. Тільки за період Ростовської наступальної операції з 17 листопада по 2 грудня 1941 р. радянська авіація знищила тут 15 та пошкодила 30 літаків супротивника. Наприкінці 1941 р. — першій половині 1942 р. були зроблені спроби захопити й нейтралізувати ворожі аеродроми за допомогою десантів морської піхоти під керівництвом І.Р. Старінова і Ц.Л. Куникова (в зимовий час — по льоду, весною — по морю). Тільки в січні-лютому 1942 р. радянські диверсанти вчинили 110 рейдів у тил супротивника. Незважаючи на чималий збиток, вивести аеродроми з ладу не вдалося.

У березні 1942 р. радянське командування вирішило здійснити ряд наступальних операцій з метою звільнення Харкова, Донбасу, Таганрога. У штабі Південного фронту розробили план

операції по розгрому покровсько-таганрозького угруповання супротивника, що передбачав нанесення головного удару з району селища Матвеев Курган і села Ряджене. Найважливішим тактичним завданням першого етапу наступу було захоплення висот на правому березі Міуса, після чого передбачалося звільнити Таганрог. Усю операцію командування планувало провести за 2—3 доби, відвівши на підготовку всього 4 доби. Наступ готувався поспіхом, без дотримання необхідного маскування, тому командування корпусної групи «Макензен» вжило відповідних заходів для його відбиття.

Наступ чотирьох стрілецьких дивізій і шести бригад, що склали ударне угруповання, розпочався вранці 6 березня 1942 р. Розвідка не зуміла розкрити оборонну систему супротивника, і частини, що прорвалися на правий берег Міуса, потрапили під сильний мінометно-кулеметний і артилерійський вогонь, а потім їх зім'яли та відкинули назад танки супротивника. Тільки за три дні боїв (8—10 березня 1942 р.) втрати РСЧА біля Матвеевого Кургану склали понад 13 тис. чол. Протягом березня 1942 р. радянське командування ще двічі намагалося прорвати німецьку оборону. Але всі спроби були марними. Війська відкотилися на попередні позиції, а втрати 56-й армії перевищили 20 тис. чол. Відповідальність за провал наступу лежить на командармі В.В. Циганові, інших командирах, що кинули бійців у невідготовлені атаки на оборонні рубежі супротивника.

У травні 1942 р. внаслідок Харківської катастрофи вся радянська оборона на південній ділянці фронту була послаблена, й ініціатива перейшла до німецького командування. Гітлер прийняв рішення про стратегічний наступ одночасно у двох напрямках — на Кавказ і на Волгу, з захопленням яких німецьке керівництво розраховувало здобути перемогу у війні. Для реалізації цієї мети було створено могутнє угруповання, що включало сотні тисяч солдатів, тисячі одиниць бойової техніки. Крім німецьких, до нього входили італійські, румунські, угорські, словацькі з'єднання. Зрозуміло, за якістю своєї підготовки і за бойовим духом вони, як правило, поступалися власне німецьким частинам.

У ситуації, що склалася, військам Південного фронту довелося залишити підготовлені позиції на лівому березі Міуса. 24—25 липня 1942 р. частини 17-ї армії Р. Руоффа зайняли Ростов і Новочеркаськ. Бої у донській столиці продовжувалися ще декілька днів, але основні сили Південного фронту під командуванням генерал-лейтенанта Р.Я. Малиновського зазнали значних втрат і відступили за Дон. Тільки 56-а армія за п'ять днів боїв втратила понад 100 тис. військовослужбовців, боєздатними залишилося всього 18 тис. бійців і командирів. Усю серйозність і драматизм ситуації на півдні Росії

підсумував відомий наказ Наркома оборони СРСР № 227 від 28 липня 1942 р. «Ні кроку назад!». Тут прямо констатувалося: «Частина військ Південного фронту, йдучи за панікерами, залишила Ростов і Новочеркаськ без серйозного опору і без наказу Москви, згальовивши свої прапори». За названим наказом створювалися загороджувальні загони, штрафні роти й батальйони, які мали зупинити подальший відступ Червоної армії.

Не дивлячись на всі ці жорсткі заходи, у ході подальшого стрімкого просування німецькі війська захопили Краснодар, Ставрополь, Майкоп. Тільки ціною величезних зусиль Червона армія зуміла зупинити супротивника на Волзі та перевалах Північного Кавказу. Проте значна частина півдня Росії була окупована загарбниками. Міус-фронт втратив свою актуальність, але й надалі тут продовжувалося планомірне спорудження оборонного укріплення.

У листопаді 1942 р. радянські війська перейшли у контрнаступ під Сталінградом, а з січня 1943 р. розпочалося звільнення території Північного Кавказу. Супротивник відступав, щоб не потрапити до нового «казана», подібного до сталінградського. 14 лютого був повторно звільнений Ростов-на-Дону. Південний фронт знову очолив генерал-полковник Р.Я. Малиновський, який наказав: «Рухомими частинами, не зав'язуючи бою з окремими вузлами опору, якнайшвидше вийти на західний берег р. Міус і знищити супротивника, що відходить з тилу, не даючи йому організовано переходити до оборони по р. Міус» [20, арк. 74]. Командування фронту вимагало продовження наступу, розраховуючи захопити плацдарм на правому березі Міуса для звільнення Донбасу і виходу до Дніпра. Протягом другої половини лютого — початку березня 1943 р. частини фронту, поповнені жителями звільнених сіл і станиць, безуспішно продовжували штурмувати Міус-фронт. Радянські втрати в цих боях склали 29,9 тис. осіб, супротивника — 16,4 тис.

Весною-літом 1943 р. вермахт продовжував зміцнювати свої позиції на Міус-фронті, перетворивши їх на могутній оборонний рубіж завдовжки у 104 км, що відповідав усім вимогам того часу. Система оборони включала керовані й «мертві» мінні поля завширшки до 200 м, дротяні загороди, ланцюги дотів, дзотів, сталевих пересувних дотів («крабів»), бліндажів, кулеметних кубел. Особливе значення в організації німецької оборони мала система цілей, пристріляних артилерією, мінометами та кулеметами.

Уміло використовувалися й панівні висоти, включаючи головну серед них — курган Саур-могила (277,9 м), завдяки чому супротивник мав прекрасний огляд. З прибережних горбів на десятки кілометрів було видно радянські позиції. Сховавшись у добре обладнаних дотах, дзотах

і підземних збірних металевих бункерах, солдати вермахту вільно прострілювали весь лівий берег. Бліндажі та укриття мали накати з 6—8 колод, зверху їх захищав земляний насип до 1,5 м, а замість колод часто використовувалися рейки або залізні труби. Частина бронекоробів для дотів була привезена безпосередньо з Німеччини. В середньому на 1 кв. км лінії фронту нараховувалося до 20—30 оборонних споруд, близько 1,8 тис. мін. Загальна довжина ліній окопів, траншей, протитанкових ровів на Міус-фронті перевищувала відстань від нього до Берліну — 2540 км.

Глибокими траншеями позаду першої лінії постійно курсували вантажні автомашини із встановленими на них мінометами й кулеметами. Такі «пересувні засоби» ведення вогню не мали постійної дислокації, і тому їх було важко виявити радянській розвідці. За ними були розташовані закопані в землю танки, що виконували роль додаткових засобів вогневої підтримки. Оборону доповнювали ескарпи на лінії залізниці, протитанкові рови. Мінні поля захищали підступи до побережжя з суші, з моря його охороняли німецькі бронекатери.

Міус-фронт — «новий східний кордон» — став першою і головною оборонною лінією, покликаною закріпити Донбас і Крим за третім рейхом. За нею проходила друга лінія оборони по правих берегах річок Глечик і Мокрий Єланчик, далі — третя лінія оборони — по правому берегу річки Кальміус, на схід від Сталіно, Макіївки і Горлівки. Всього для оборони була задіяно близько 800 населених пунктів глибиною в 45—50 км. За ступенем неприступності, густоти вогню і бойових порядків Міус-фронт цілком подібний до таких широко відомих оборонних комплексів, як фінська «лінія Маннергейма» або французька «лінія Мажино» і навіть перевершує їх за окремими показниками.

Весною 1943 р. Південний фронт очолив генерал армії Ф.І. Толбухін. Його військам протистояла 6-а польова німецька армія («месників») генерал-полковника К. Холлідта, сформована замість загиблої в Сталінграді армії Ф. Паулюса. 5 липня 1943 р. почався німецький наступ на Курській дузі. Ставка Верховного Головнокомандування зажадала від Південно-Західного і Південного фронтів відтягнути резерви супротивника на себе і в разі успіху звільнити Донбас. 17 липня ударне угруповання військ Південного фронту вклинилося в неприступну оборону ворога, створивши плацдарм до 60 кв. км біля сіл Маринівка, Дмитрівка і Степанівка. Свої позиції в районі села Дмитрівка на правому березі Міуса бійці, що пройшли бойовий шлях від самої Волги, назвали «маленький Сталінград» [21].

Для ліквідації прориву, порятунку Міус-фронту і збереження за собою Донбасу німецьке командування перекинуло в Приазов'я додаткові дивізії. 3-й під Харкова 28 липня 1943 р. був

знятий танковий корпус СС у складі танкових дивізій «Мертва голова» і «Рейх», а також 3-ї танкової дивізії. Німецька артилерія витрачала в ці дні до 1 тис. снарядів щодня. Про напругу і запеклість боїв свідчить той факт, що на висоті 213,9 м за два дні радянські війська знищили 239 танків і самохідних артилерійських установок супротивника — більше, ніж склали втрати німецької бронетехніки на Курській дузі. Значних втрат зазнали радянські війська. Тільки за перші три дні наступу ударне угруповання Південного фронту втратило 12,8 тис. осіб. За тиждень боїв 2-й механізований корпус — 163 танки, а 4-й механізований корпус — 122 танки й 16 бронемашин.

Унаслідок могутнього танкового удару супротивника радянські війська до 2 серпня відійшли на східні позиції. Проте Міуська наступальна операція в липні 1943 р., не дивлячись на те, що, як вважається, завершилася невдало, стала початком розгрому ворога на південному крилі радянсько-німецького фронту. Перемоловши резерви групи армій «Південь», знищивши значну кількість німецької бронетанкової техніки у боях під Степанівкою і на висоті 213,9 м, Південний фронт створив передумови для успіху нового наступу на тій же ділянці прориву, який мав відбутися менше ніж за два тижні.

Остаточо рубіж ворожої оборони в Приазов'ї був прорваний в ході Донбаської наступальної операції в серпні 1943 р. Удару по німецьких позиціях 18 серпня завдавали 5-а ударна армія генерал-лейтенанта В.Д. Цветасєва, 2-а гвардійська армія генерал-лейтенанта Г.Ф. Захарова і 28-а армія генерал-лейтенанта В.Ф. Герасименка. Координував розробку і хід операції представник Ставки Маршал Радянського Союзу О.М. Василевський. Максимальне зосередження сил і засобів досяглося на вузькій, у 22 км, ділянці фронту за рахунок 22-х стрілецьких дивізій із 28, усіх танкових військ і 80% артилерії. На решті ділянок протяжністю понад 130 км було залишено 6 дивізій, а в 44-й армії на 64 км лінії фронту — всього 2 дивізії. Це був ризик справжнього полководця, що прорахував власні можливості та можливості супротивника й упевненого у своїх військах. Ніяких додаткових сил, тим більше резервів Ставки, не притягувалося, що було винятком для радянських стратегічних операцій. Німецьке командування не змогло викрити радянські задуми, визначити місце і терміни нового наступу.

Переправившись через Міус у районі села Куйбишевого, радянські війська рухалися у напрямі Саур-могили. Головний напрям удару припав на Артемівку й Амвросіївку. Завдяки масованому використуванню артилерії було забезпечено щільність артилерійського вогню не менше 120 стволів на один км фронту [22, с. 36]. Під час кровопролитних боїв Міус-фронт не встояв. Цей

успіх сприяв звільненню Харкова 23 серпня 1943 р. У ході подальшого наступу 30 серпня було звільнено Таганрог. Прорив Міус-фронту створив передумови для звільнення Донбасу, Півдня України, а потім Криму. Незважаючи на запеклий опір супротивника, з вересня 1943 р. радянські війська в Приазов'ї та Північному Причорномор'ї просувалися тільки на захід, вперед.

У цілому Міус-фронт надовго затримав просування Червоної армії на південному напрямку. В той же час бої в Приазов'ї та Приміуссі відтягували сили супротивника у важкі моменти його наступу під Москвою, на Курській дузі, на інших ділянках фронту, створюючи передумови для загального перелому в ході бойових дій. Тому значення боїв на міуських рубежах виходить за рамки локальних бойових операцій, їх потрібно оцінювати у загальному контексті радянсько-німецького протистояння.

Значні втрати супротивника були малими порівняно із втратами Радянського Союзу. Загальні втрати супротивника в 1941—1943 рр. сягали 110 тис. осіб. За цей же час радянські втрати склали 833 тис. чол., зокрема, приблизно 280 тис. убитих, померлих від ран, розстріляних за вироками військових трибуналів (інші — поранені та зниклі без вісті, в основному полонені). Найбільші втрати припадають на завершальний етап битв на Міусі. За 196 діб боїв (17.02—31.08.1943) загальні середньодобові втрати радянських військ склали 2012 чол., зокрема, 496 чол. — безповоротні втрати. При аналізі втрат необхідно враховувати, що Червона армія, будучи наступаючою стороною, була вимушена проривати глибоко ешелоновану оборону. Свою негативну роль відіграли помилки радянських командирів, які посилали війська у бій без артилерійського і авіаційного прикриття. Навпаки, точний полководський розрахунок, уміле використання вогняної підтримки, перевага в повітрі і загальна перевага у військовій техніці заклали основи для прориву «непроступного Міус-фронту».

Вирішальні операції, що докорінно змінили ситуацію на Міус-фронті улітку 1943 р., як і під Сталінградом узимку 1942—1943 рр., були розроблені та здійснені за керівництва маршала О.М. Василевського. Після боїв під Прохорівкою 12 липня 1943 р. Сталін змістив його з посади представника Ставки при Воронезькому фронті та відправив на Південний фронт. Не тільки історики, але й особисто Василевський у спогадах промовчав про власну роль в організації прориву Міус-фронту. Постає необхідність визнати талант Василевського як воєначальника і його внесок у розгром вермахта на півдні країни.

Слід пам'ятати й про роль союзників з антифашистської коаліції. Нині дослідники оцінюють допомогу, надану за ленд-лізом, у 7% від загального

обсягу військової продукції, виробленої в СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (раніше називали 4%) [23, с. 222]. За окремими показниками внесок союзників набагато більший. Так, основу автомобільного парку наших військ склали «студебеккери», «вілси» й інші американські автомобілі та тягачі. Колишній нарком постачання СРСР в роки Великої Вітчизняної війни А.І. Мікоян згадував вже в 1960-і рр.: «Коли до нас стали надходити американське тушковане м'ясо, концентрати, ячний порошок, які вагомі калорії отримали наші солдати! ...Вся наша армія пересіла на колеса. І на які! Без ленд-лізу ми б рік-півтора зайвих провоювали» [24, с. 38].

Значна частина допомоги за ленд-лізом (4,1 млн. т або майже чверть усієї кількості вантажів) прийшла в СРСР через «перський коридор». Через Баку і Махачкалу по Каспію до Гур'єва й Астрахані РСЧА отримала тисячі танків, літаків та іншої бойової техніки, а також мільйони пар взуття, банок тушкованого м'яса, згущеного молока й інші продукти, засоби зв'язку, сировину, без якої на той момент воювати було б неможливо. Істотну роль у прориві Міус-фронту зіграли американські й англійські танки, вантажівки, тягачі, зенітні гармати та інша військова техніка.

Відаючи належне героїзму бійців і командирів, слід завжди пам'ятати про ціну, яку було сплачено за перемогу. На жаль, навіть імена багатьох учасників кровопролитних боїв поки що залишаються невідомими. Чимало героїв, як і раніше, числяться у списках зниклих без вісті, залишаються не похованими. Щорічно пошукові загони Ростовської області Російської Федерації знаходять залишки сотень загиблих радянських військовослужбовців, при цьому встановити біографічні дані вдається лише у деяких випадках. Тільки у 42 братських могилах Куйбишевського району поховано майже 30 тис. осіб, але відомі імена та прізвища лише 7 тисяч з них. Гідно поховати і встановити імена всіх полеглих бійців і командирів є важливим державним і суспільним завданням, реалізація якого поки що залишається справою ентузіастів-пошукачів. Вони нерідко виконують його за власний рахунок, їхні зусилля потребують підтримки.

Особлива роль в історії Міус-фронту належить Матвєєву Кургану — великому селищу, районному центру Ростовської області, що виявився одним з епіцентрів жорстокого протистояння на Міус-фронті. Протягом майже всього періоду боїв у 1941—1942 рр. і в 1943 р. Матвєєв Курган перебував безпосередньо на лінії фронту, став своєрідним передовим бастионом радянських військ, які штурмували німецькі оборонні рубежі. У боях за звільнення Матвєєво-Курганського району загинуло близько 30 тис. радянських воїнів. Тому він гідний, щоб йому присвоїти почес-

не звання «Місто військової слави». Такого ж особливого титулу заслуговують Куйбишеве, Ряджене, Синявське, Самбек та інші приміські села, що стали зоною суцільних кровопролитних боїв. Для Ростовської області Матвеев Курган значить не менше, ніж Мамаєв Курган у Сталінграді, а висота Саур-могила у Донецькій області цілком співвідносна за своїм символічним значенням із Сапун-горою у Севастополі.

Вивчення подій, що відбувалися на південному крилі радянсько-німецького фронту в 1941—1943 рр., залишається одним з актуальних напрямів наукової роботи. Історики мають дати відповідну військово-політичну оцінку бойовим операціям на Миусі, переосмислити їх значення в історії Великої Вітчизняної війни. На жаль, до цього часу багато документів залишаються недоступними для дослідників. Перш за все це стосується політдонесень, рішень військових трибуналів, справи яких не розсекречуються відповідно до вимог закону про охорону особистого життя громадян. Певні труднощі з вивченням даної теми пов'язані також з тим, що Миус-фронт проходив одночасно по території двох сучасних держав — Російської Федерації та України. Інколи кордони, що їх розділяють, стають неподоланим бар'єром і для дослідників. Тим часом відтворення справжньої картини подій минулого можливе тільки спільними зусиллями вчених різних країн.

Примітки

1. Карпов А.Я. Освобождение Донбасса / А.Я. Карпов. — М.: Госполитиздат, 1943. — 24 с. **2. Хвостов В.М.** Разгром немцев под Ростовом в ноябре 1941 года. Краткий очерк / В.М. Хвостов. — [Б.м.]: Воен. изд-во НКО, 1943. — 26 с. **3. Корольченко А.** Миусские рубежи. Очерки о местах боевой славы / А. Корольченко. — Ростов н/Д: Кн. изд-во, 1971. — 57 с. **4. Ершов А. Г.** Освобождение Донбасса. Военно-исторический очерк / А. Г. Ершов. — М.: Воениздат, 1973. — 240 с. **5. Исаев А.** Прорыв «Миус-фронта». Июль — август 1943 года / А. Исаев // Фронтная иллюстрация. Периодическое иллюстрированное издание. — 2006. — № 3. — 79 с. **6. Пужаев Г.К.** Кровь и слава Миуса / Г.К. Пужаев. — Таганрог: Изд-во «БАННЭР-плюс», 2008. — 400 с. **7. Матишов Г.Г.** Атлас социально-политических проблем, угроз и рисков Юга России. Т. IV. Причины и обстоятельства роста

напряженности, поиск путей стабилизации на Северном Кавказе. Специальный выпуск / Г.Г. Матишов, Л.В. Батиев, И.В. Пащенко. — Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2009. — 120 с. **8. Матишов Г.Г.** Миус-фронт в Великой Отечественной войне / Г.Г. Матишов, В.И. Афанасенко, Е.Ф. Кринко. — Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2010. — 216 с. **9. Великая** Отечественная война в пространстве исторической памяти российского общества. Материалы Международ. науч. конф. (28—29 апреля 2010 г., Ростов-на-Дону — Таганрог) / Отв. ред. акад. Г. Г. Матишов. — Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2010. — 448 с. **10. Грицюк В. М.** Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В.М. Грицюк. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — 150 с. **11. Ланнуа Ф.** Немецкие танки на Украине. 1941 год / Ф. Ланнуа. — М.: Эксмо, 2006. — 176 с. **12. Они** освобождали Донбасс. Очерки, воспоминания. — Донецк: Кн. изд-во, 1963. — 188 с. **13. Над** огненным Доном: очерки воспоминания об авиаторах 8-й воздушной армии. — Ростов н/Д: Кн. изд-во, 1985. — 159 с. **14. Олійников М.Я.** Савур-Могила / М.Я. Олійников. — Донецк: Донбасс, 1969. — 98 с. **15. Волошин В.** Вчера была война. Таганрог в годы немецко-фашистской оккупации (октябрь 1941— август 1943 гг.) / В. Волошин, В. Ратник. — Таганрог: ООО «Изд-во Лукоморье», 2008. — 396 с. **16. Социально-исторический** портрет села Приазовья: Кагальник. — Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2009. — 208 с. **17. Энциклопедия** Третьего рейха. — 2-е изд. — М.: Локид-Пресс; РИПОЛ Классик, 2004. — 479 с. **18. Манштейн Э.** Проигранные победы. Личные записки генерала вермахта / Э. Манштейн. — М.: Центрполиграф, 2009. — 575 с. **19. Центральний** архів Міністерства оборони Російської Федерації (далі — ЦАМО РФ). — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 66. **20. ЦАМО РФ.** — Ф. 64. — Оп. 505. — Спр. 100. **21. Величко В.** Сокрушение Миус-фронта / В. Величко // Правда. — 1943. — 23 сентября. **22. Василевский А.М.** Дело всей жизни. — 6-е изд. / А. М. Василевский. — М.: Политиздат, 1988. — Кн. 2. — 363 с. **23. Краснов В.Н.** Ленд-лиз для СССР 1941—1945 / В.Н. Краснов, И.В. Краснов. — М.: Наука, 2008. — 246 с. **24. Куманев Г.А.** Рядом со Сталиным: откровенные свидетельства. Встречи, беседы, интервью, документы / Г.А. Куманев. — М.: Былина, 1999. — 445 с.

The article was devoted one of the most unexplored battles of the Great Patriotic War, for fifteen months in 1941—1942 and 1943 incurred greater losses. To use declassified archive document and material of ethnographic researches allows restoring the history of the breakout Miус-front, comprehending its role in Great Patriotic War.

Key words: Great Patriotic war, military-operative art, Red army, Wehrmacht, Miус-front.